

ОБРАЗ УКРАЇНИ В СУЧАСНІЙ ЧЕСЬКІЙ ПРОЗІ

У статті розглядається художня рецепція України та українців у деяких тематично поєднаних сучасних чеських прозових творах. Робиться спроба відстежити різні авторські стратегії при моделюванні літературних етнообразів.

Ключові слова: *художня рецепція, образ України, чеська література.*

В статье рассматривается художественная рецепция Украины и украинцев в некоторых, тематически близких современных чешских прозаических произведениях. Сделана попытка проследить различные авторские стратегии при моделировании литературных этнообразов.

Ключевые слова: *художественная рецепция, образ Украины, чешская литература.*

In the article the artistic reception of Ukraine and Ukrainians is examined in some thematically united modern Czech prosaic works. An attempt to trace different authorial strategies at the design of literary ethnic image is done.

Keywords: *artistic reception, Ukraine image, Czech literary.*

Традиція чеської україніки не настільки потужна, як, скажімо, польської, однак завжди яскрава та неоднозначна, цікава для реципієнтів та інтерпретаторів. До чеської літератури, зокрема до творів, у яких виразно присутній український модус, зверталися свого часу І. Франко та Т. Шевченко, із наших сучасників такими дослідженнями займалися Н. Копистянська, Г. Мовчанюк, В. Житник, І. Мельниченко, А. Моторний та інші вчені. Однак сфера зацікавлень українських богемістів стосувалася передовсім літератури ХІХ - початку ХХ ст., натомість актуальна у сучасному культурно-історичному контексті проблема художньої рецепції України та українців у чеській прозі у імагологічному річизні досі лишалася поза увагою літературознавців.

У статті розглянемо варіанти відтворення домінант літературного образу України у сучасній чеській прозі з погляду типології та жанрології.

Проблеми рецепції Іншого підіймалися у працях Д. Наливайка, Г. Касьянова, В. Хорева, Ю. Кристевої, Д. Лірсена, М. Беллера та інших українських та зарубіжних учених.

Образ Іншого, “Чужого” народу, культури формується у суспільній масовій свідомості в результаті комплексної взаємодії з реальністю, частиною якої є історичні міфи, ЗМІ та літературні твори, що часто цю реальність і створюють.

У одній із статей, присвяченій дослідженню процесів творення літературних етнообразів, читаємо: “Слід наголосити, що система рецепції близькоспоріднених культур (наприклад, слов’янських) та расово далеких культур суттєво відрізняється, на нашу думку, оскільки близькоспоріднені культури мають спільну культурну основу. Звідси взаємне сприйняття цих культур, а на основі них й образу Іншого, відбувається, так би мовити, простіше, без помилкового розуміння Іншого на тлі культурних цінностей” [Вознюк 2008]. Дозволимо собі не погодитися з дослідницею, адже уважне прочитання художніх творів не лише чеської (Крісеова, Оліч, Стрийова, Гулова), але й польської (Сенкевич “Вогнем і мечем”) літератури, а також ширшого соціально-культурного контексту рецепції України у сучасному слов’янському світі, зокрема у Чехії, переконливо доводить хибність тези про начебто простіше розуміння Іншого на тлі “взаємного сприйняття” “близькоспоріднених культур”.

Розглянемо для прикладу кілька творів сучасної чеської літератури, кожен із яких є, на свій спосіб, вагомим внеском до пізнання читацькою аудиторією Чехії «білої плями», якою усе ще залишається майже столітня історія «інобуття» чеських колоністів на Західній Україні.

У 1997 році у видавництві “Гинек” виходить друком новий роман Еди Крісеової (1940 р.н.), відомої чеської журналістки та письменниці, творам якої традиційно притаманні глибокий психологізм та звернення до екзистенційних виявів людського (зокрема жіночого) буття, втілені у різножанрових, переважно коротких формах (новели *Křížová cesta kočárového kočího*, *Klíční kůstka netopýra*, *Bratři*, збірка оповідань *Sluneční hodiny*, романи *Pompejanka*, *Rybu raku* та ін.). Йдеться про роман “Котячі життя”, який викликав дуже неоднозначні відгуки у чеській пресі.

Широке історичне тло, на якому відбуваються події роману, охоплює майже 120-літній період чеської еміграції на західні землі сучасної України. Намагаючись наблизити до чеського читача долю кількох поколінь волинських чехів, авторка показує становлення та розвиток свідомості дітей емігрантів, які поступово відчують себе скрізь “чужими”, позбавленими міцного коріння на землі, покинутій батьками, а також на тій землі, на якій народилися. Самоідентифікація героїнь ускладнюється сферою недовіри та ворожості, яку вони відчують навколо себе. У творі виразно читається “утопія надії” на здобуття землі обітованої як панівного у свідомості пер-

шого покоління емігрантів міфу та, на противагу їй, “утопія батьківщини” [Прокогін 2006, 600], що її намагалося віднайти покоління, загублене між двома світами. Авторська позиція та “авторський час” у романі виявляється відкрито, причому відбувається постійне зіставлення двох епох, двох цивілізаційних моделей, двох культур, двох типів ментальності, зрештою, України та Чехії. За твердженням Н. Копистянської, авторський час - це “суб’єктивне начало”, яке проявляється “у виборі точки відліку зображуваного... У доборі фактів, епізодів проявляється суб’єктивне розуміння історичного процесу і явний його вияв особливо посилюється у романі ХХ століття” [Копистянська 2005, 128].

Структура роману включає три частини, сюжет у перших двох розгортається на території Волині, однак маркери, прикмети, за допомогою яких образ України існує у тексті, варіюються. Разом із романним часом міняється позиція наратора та його героїні щодо простору, у якому відбуваються події. У першій частині, де йдеться про освоєння першопоселенцями нових земель, увага акцентується передусім на описах недоторканої природи такого собі зачарованого краю лісів, родючих земель, міфічних істот, що живуть із людиною у повній гармонії: “Млосна спека обіймала місто, лише коло річки віяло прохолодою... Вологі пахощі болотяних квітів та очерету... нагадували часи зародження життя на Землі” [Крісеова 1997, 102], “Був то край крейди ... де Гора, роздягаючись, скидає чорні шати землі та зелений кожух чагарів та трав”. Натомість у другій частині роману хронотоп спресовується, стає конкретнішим та сконденсованішим. Дія відбувається у місті дитинства головної героїні, куди вона приїздить через двадцять років після репатріації родини, – у радянському Кременці. Змінюється також модус нарації: місто постає перед нею Іншим, зруйнованим, чужим, вона не пізнає вулиць, будинків, простір сприймається героїнею як утілення ворожості, загрози: “Це місце... прокляте. Він (батько) примусив її повернутися, але ненадовго. Чи вдасться їй вирватися звідси ще раз, повернутися туди, де вона має свій дім, маму, улюбленого kota, свою роботу?” [Крісеова 1997, 114]. Пориноючи у спогади, героїня намагається віднайти власну ідентичність, дистанціюється від міста свого дитинства, відкидає українське минуле, заперечує його. Чужість України артикулюється як неодмінний складник ідентичності: національної та особистісної, адже, за М. Бубером, без Ти нема Я і навпаки, Я усвідомлюється та реалізується лише через взаємодію з Іншим [Бубер 1993].

У розлогіій статті під назвою “Крісеова розмахнулася” Петр Ганушка визначає жанр твору як “широку епічну картину”, вказує на делікатність та толерантність, із якою авторка “респектує контраст між новим та старим світом чеських поселенців”, підкреслює, що “Крісеова сильна саме при зобра-

женні зникаючого світу (традиційних міфів, обрядів, вірувань), оскільки це відповідає її емоційному началу, саме у цій площині найповніше реалізується її виразний ліричний струмінь. Ліричний акцент, що працює переважно з метафоризаціями та персоніфікаціями, виступає при моделюванні образу краю, описах буденної атмосфери” [Ганушка 1997]. У той же час рецензент закидає авторці певну тенденційність саме у творенні літературних етнообразів українців та наголошує на “не дуже оригінальних заувагах у пасажах, що стосуються ментальності східних слов’ян” [Ганушка 1997]. Очевидно, йдеться про фрагменти тексту, у яких семантична парадигма етнообразу українців моделюється подекуди спрощено та узагальнено, що дозволяє трактувати ці гетерообрази як стереотипні: “українці та русини вкрали де що було” [Крісеова 1997, 24], “українці з Волині мріяли про старі добрі часи, коли поля самі родили, а люди жили разом у спокої та мирі”, “там (на Волині) живуть українці, росіяни, русини, поляки, євреї - відсталі народи, які можуть багато чому навчитися у чехів” [Крісеова 1997, 22], “українці..., здебільшого важкі, повільні люди, що не зважають на час...” [Крісеова 1997, 115] тощо.

Захоплену рецензію у часописі “Тиждень” подає і Ян Лукеш у статті “Пошуки Європи, що зникла”: “Нещодавнє повалення ідеологічних бар’єрів стимулює озирнутися назад і переосмислити історію останніх століть, відкриває простір, який начебто сам пропонує перехід від окремих зауваг до синтетичного сприйняття минулого. Ключем для пошуку відповіді на ці питання стала для Крісеової історія волинських чехів, на перший погляд, маргінальна, але усе ж таки беззаперечна частина європейської цивілізації... Багатонаціональне пограниччя сьгоднішніх Польщі та України стало іграшкою політичних переворотів та війн, а сюжети чеських родин, які прийшли на ці землі у позаминулому столітті і були репатрійовані 1945 та 1989 року, ставали часом перебільшеним зображенням усього випадкового безглуздя в історії та її рух від порядку до хаосу і порожнечі“ [Лукеш 1997]. Лукеш, як і Ганушка, вказує на незвичний для чеської письменниці жанр її нового твору: «цією книгою К. «замахнулась» на епічний розмір та обсяг - на протипагу попереднім книгам менших форм та жанрів. Ця проза далеко перевищує за своїм розмахом не лише її власні твори, але і більшість чеських літературних творів загалом» [Лукеш 1997].

Інакше потрактовує твір Йозеф Млейнек, відомий чеський журналіст та літературний критик. Його стаття “Волинські чехи із секондхенду та рецепт пирогів” різко контрастує із позитивними доброзичливими відгуками та гостро критикує роман саме з погляду достовірності, художньої та загальнолюдської правди, навіть закидає авторці відсутність хорошого смаку, даючи на завершення рекомендацію: “Якщо ви бажаєте довідатися про життя та

мову волинських чехів дещо більше, ніж рецепт фаршированих яєць чи пирогів, раджу прочитати книгу Марії Стрийової “Над рівниною”. Її поетичні евокації в прозі вийшли, щоправда, п’ятнадцять років тому і їх давно розібрали” [Млейнек 1997]. Млейнек згадує у цій статті збірку новел, яка вперше побачила світ уже після смерті своєї авторки.

Марія Стрийова (1931-1977) – прозаїк, поетеса, перекладачка, народилася у містечку Дембровка (теперішня Україна). У 1947 році її родина, як і багато інших волинських чехів, повернулася додому та оселилася у селищі поблизу Броумова. Після закінчення тамтешньої гімназії вивчала у Празькому університеті російську та польську філологію. Померла у 1977 році у Празі. Від 60-х років минулого століття писала передусім оповідання, що складають декілька циклів, знаменуючи собою окремі етапи життя авторки.

Збірка “Мовчи” (Еман, 2006) включає два цикли оповідань. Перший із них – “Над рівниною” у новому виданні позбавлений редакторських правок, які були зроблені видавництвом «Млада фронта» у 1982 році при першому виданні, та доповнений новими творами. Друга частина книги під загальною назвою “Мовчимо” містить твори, які досі не були опубліковані: частина, яка має назву “Град”, представляє гімназійні роки, “Місяць” - навчання в університеті. Сюжетною основою стали обставини життя авторки у Божанові, спустошеному війною пограничному містечку, до якого переселилися Стрийові разом із іншими чеськими родинами з Волині. Ці люди опинилися тут серед місцевих мешканців, а також переселенців з інших регіонів Чехії, поляків, українців, циган. Оповідання поступово відкривають читачеві життя людей у нелегкі повоєнні часи, часи зміни містечка та встановлення контактів між людьми різних національностей, традицій, звичок. Автентичні події подані зі збереженням місцевих особливостей, колориту часу, постатей реальних божанівських мешканців. Оповідання були написані протягом 1959-1973 років та відображають прикордонне селище таким, яким воно лишилося у пам’яті авторки під час життя в Празі та частих повернень. Це пронизливі, “сирі, невтішні” тексти, які з часом не втратили, а навпаки - набули пекучої наболілої ширості.

У циклі оповідань, названому “Над рівниною”, письменниця звертається до свого дитинства та юності, прожитих у одному з чеських поселень на Волині у Західній Україні. Цикл завершується рішенням родини авторки повернутися після закінчення війни до Чехії – на землю своїх предків. Крізь призму дитячого світобачення, для якого однаково важливі люди, тварини, барви, пори року, предмети, Стрийова оповідає просто, без пафосу, сентиментальності та з гумором події з життя своєї родини, змальовує своєрідних родичів, чеських, українських, польських та єврейських сусідів, військових,

котрі “велику історію” на короткий час принесли до маленького містечка Дембровка. Волинські тексти Марії Стрийової захоплюють мікросвіт людей, які у розлуці з рідною землею зберігають власну національну ідентичність, етнічну самобутність, разом із тим, унаслідок тісного сусідства з українцями, росіянами, євреями та поляками, освоюють і їх світ, адже “зустріч з Іншим – його прийняття чи неприйняття, підпорядкування йому, панування над ним чи діалог із ним – спонукає до вслухання у власне “Я”, відкриття в ньому досі не знаного, переоцінку й оновлення, коли перебудовуються позиції, у яких “своє” існує відносно “іншого” та “універсального”, загальнолюдського” [Будний 2008, 353].

Реальний світ Стрийової - це частина її власної, нефіктивної біографії. Пошук сенсу буття, землі втраченого дитинства осмислюється наратором шляхом філософських рефлексій із позиції індивідуального досвіду, подекуди процес переходу Я автобіографічного в Я ліричне є непомітним. Інтерес пограничних письменників до жанрового та дискурсивного прийому автобіографізму є цілком закономірним, адже від самого виникнення він визначається як перехідний і пограничний. У певному сенсі вся «література пограниччя» становить тією чи іншою мірою варіанти переосмислення автобіографії. Естетична цінність автобіографічних творів зумовлюється “пропорційним співвідношенням у них художнього й документального елементів, важливими є точність фактичного матеріалу, достовірність зображуваних подій, які часто поєднуються з домислами, накладанням на факти авторських симпатій чи антипатій” [Ковалів 2007, 19].

На нашу думку, художньою манерою, жанрово та типологічно Стрийова близька до відомого чеського письменника Богуміла Грабала (1914-1997), а разом із ним наслідує досить давню традицію чеської культури слова – типову для сюрреалістів “поетичність мислення”, яка отримала нові імпульси з виходом на сцену постструктуралізму і була переосмислена потім як основна риса постмодерністського теоретизування. У Стрийової, як і у Грабала, часом майже увесь текст – це діалоги, пряма мова, і в ньому практично відсутні слова автора. В нарисах та оповіданнях Стрийової, як і у автобіографіях Б. Грабала, присутня легка іронія, домінує елемент сповіді, письменників поєднує також статус “пограниччя”, притаманний обом [Федець 2005], щоправда, у Грабала йдеться про “маргінальність свідомості” та “пограничне” світовідчуття. Сусіди та родичі малої Леньки, головної протагоністки циклу “Над рівниною”, - це типові “пабітелі” (від *чеськ.* *rabení* - балаканина). Цим чеським словом-новотвором Богуміла Грабала означається особливий ігровий тип героїв із переважанням карнавального начала у житті. Внутрішній світ цих людей, їх своєрідність, етнічна самобутність і разом з тим беззапе-

речна закоріненість в українське національне середовище, історичний контекст Волині періоду двох світових воєн розкривається передусім на рівні лексичних та морфологічних особливостей мовлення (жива розмовна чеська мова з широким використанням архаїзмів, українізмів, русизмів, перекручених слівцець). І хоча у Марії Стрийової, як і у Еди Крісеової, образ України й українців далекий від ідилічності, її тексти справляють інше враження, імагологічна палітра її письма є ширшою, багатограннішою, адже йдеться про твір автобіографічного характеру, у якому авторка відштовхується від фактографічної правди, тобто близької досвіду реальної людини, що намагається оголити, а не приховати свою сутність, прагне дістатися її екзистенційного та культурного ядра, артикулювати, розкрити та оприявнити свою ідентичність, загальнолюдську та національну.

Таким чином, у чеській літературі 80-90-х років ХХ ст. реалізується неординарна художня парадигма, що відбиває риси перехідної культурної доби, інтенції до пошуку нових структуромодельюючих засад, нетрадиційних домінант в інтерпретації біполярних образів “Я” та “Інший”. Віддзеркалення проблем взаємовпливів, ускладненого розуміння та сприйняття Іншого набуває особливого статусу та гостроти, коли йдеться про літературу з тематикою екзистенційного проживання особистості (або етнічної спільноти) в умовах еміграції у прикордонних районах. У таких випадках конкретний простір (територія західноукраїнських земель) у фізичному та географічному розумінні перетворюється на ментальну категорію, що набуває форми та змісту залежно від того, якими міметичними уявленнями він конфігурується, які семантичні конотації його супроводжують. Простір стає соціальним конструктом, а не автономним середовищем, до якого належить особа чи група осіб і у якому реалізує свої детерміновані заданими параметрами соціальні інтеракції [Юнгманова 2011, 463]. У тому ж сенсі варто розуміти й Інакшість, яка є не лише інструментом імагологічних студій, але і предметом гносеологічного пошуку, що акцентує увагу на статусі Інакшості як такої, освоює проникнення до суті відмінностей як культурно зумовлених та історично змінних даних, досліджує конструкцію Інакшості.

1. Бубер М. Я и Ты. - М.: Высшая школа, 1993. - 175 с.; 2. Будний В. Порівняльне літературознавство: Підруч. / В. Будний, М. Ільницький. - К.: ВД “Кісво-Могілянська академія”, 2008. - 430 с.; 3. Веретюк О. Скажи мені, хто я? (Проблема національної ідентичності літератури, літературного твору та його автора) // Слово і час. - 2005. - №12. - С. 69-72; 4. Вознюк О. Стереотип як чинник формування візії Іншого // Антропологія літератури: комунікація, мова, тілесність. - Вип. 25 – Тернопіль, 2008; 5. Ковалів Ю.

Літературознавча енциклопедія: В 2 т. – Т. 1. – К.: Академія, 2007. – 607 с.; 6. *Копистянська Н.* Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: Монографія. – Львів: ПАІС, 2005. – 368 с.; 7. *Прожогина С.* Аспекты культурной метисизации // Джерела інтерпретації. Ювілейн. зб. на пошану проф. Ю. Борева. – Дрогобич: Коло, 2006. – 764 с.; 8. *Федець Ю.* Проза Богуміла Грабала в контексті «празької іронії»: Дис. ... канд. філол. н. // http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philology&id; 9. *Stryjová M.* Mlč. – Benešov, 2006. – 303 s.; 10. *Kriseová E.* Kočičí životy. – Praha, 1997. – 350 s.; 11. *Lukeš J.* - Týden. - 1997. - č. 22; 12. *Mlejnek J.*, LidN 16. 8. 1997, příl Národní, č. 33; 13. *Jungmannova L.* Česká literatura rozhraní a okraje. – Praha, 2011; 14. *Hanuška P.*, Tvar - 1997. - č. 15;

Е.В. Подденежная, канд. філол. н.
КНУ імені Тараса Шевченка

ЖАНРОВАЯ СПЕЦИФИКА «ФИЛОЛОГИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ» В ЛИТЕРАТУРЕ РУССКОЙ ЭМИГРАЦИИ III ВОЛНЫ

У статті досліджується жанрова специфіка «філологічної прози». Метою статті є систематизація найбільш показних компонентів жанру на прикладі книги О. Геніса «Шість пальців». Актуалізація саме «філологічної прози» в літературі російської еміграції III хвилі обумовлена естетичними завданнями.

Ключові слова: *філологічна проза, еміграція, жанровий код, есе, мета-жанр.*

В статье исследуется жанровая специфика «филологической прозы». Целью статьи является систематизация наиболее показательных компонентов жанра на примере книги О. Гениса «Шесть пальцев». Актуализация именно «филологической прозы» в литературе русской эмиграции III волны обусловлена эстетическими задачами.

Ключевые слова: *филологическая проза, эмиграция, жанровый код, эссе, метажанр.*

In this article the specific genre «philological prose.» The systematization is the purpose of the article as the most revealing parts of the book as an example of